

S O K F É L E .

III szám Béts. Május 8-dik napján.

1832

Artézi kútak.

Az Artézi vagy fúrott kútak (puits artesiens) nevezetes tárgyai a' köz figyelemnek. De meg is érdemlik ezek a' nagy mélységre lefúrott kútak az Igazgatószékeknek és Nemzeteknek figyelmetességét, mert hasznok nagy, és a' fáradságot, mellyel költséges készitések jár, bőven megjutalmazza. Ugyanis, *egy* az, hogy a' fúrott kútak még a' száraz és vizetlen tájékokon is vizet adnak, még pedig tiszta friss ivó vizet, melly soha ki nem apad, sem meg nem zavarosodik, télen nyáron egyforma; *más* az, hogy mivel az ilyen kútaknak vize kiapadhatatlan, nem tsak a' kerteknek, réteknek 's a' t. öntözésére, hanem az erömlveknek hajtására is állandóan lehet azokat használni; *harmadik* az, hogy mivel a' nagy mélységből felfúrott vize az Artézi kútaknak télen nyáron egyforma temperaturájú, t. i. mint a' minő a' mélységben fekvő földterületeké, az az, a' mi éghajlatunk alatt körülbelől 10° Cent. (kútainké télben 8° Cent.); tehát azt a' fábrikákban, üvegházakban 's a' t. télnek idején fűtésre is használhatni; *végezetre*, azt is nyereségnek lehet tartani, hogy a' fúrott kútaknak tsinálása alkalmával, a' tájéknak mélyebb földterületei szorosan megismertetnek, és az által út nyílhatik, a' köszénnek, mésznek, sónak és más hasznos ásványoknak felfedezésére, olyan helyeken is, hol azoknak léteket más külömben még tsak gyanítani sem lehetett.

Az Artézi kútaknak neve Frantzia országnak *Artois* nevű megyéjétől jő, hol azok a' mult századnak Középe táján nagyon szokasba jöttek, és tsak hamar

puits artesiens név alatt elhíresedtek. Mindazáltal ez a' találmány nem a' Frantziáké, mert Olasz országban és Ausztriában régebben meg voltak, mint Frantzia országban. Hogy a' fúrott kútak Chinában nagy idő óta szokásban voltak és vannak ma is, hol 2000, sőt 3000 lábnyira is lefurják (mint Humboldt Úr és más utazók erősítik), igaz lehet; onnét mindazáltal nem következik, hogy a' kútak fúrásának igen egyszerű gondolatja Chinából jött volna Európába. Úgy látszik, hogy Ausztriában és felső Olasz Országban a' pusztá történet vitte az embereket erre a' felfedezésre; mint p. o. 1815 - ben Münster városában egy *Nigye* nevű szökőkút-mester tsupa történetből készített egy Artézi kútát, a' nélkül, hogy annak valaha tsak hírét is hallotta volna.

Az Artézi kútaknak Theoriája igen egyszerű, és a' szökőkútakétól keveset különbözik. Képzeld p. o. magadnak egy sok száz lábnyi hoszszú tsövet vagy tsatornát vízzel tele, melly a' láthatár síkjára ré'sut fekszik; ha ennek a' tsőnek oldalán feljűlről egy függőleges lyuk esik, a' víz azonnal kiszökik, még pedig annál nagyobb erővel és annál nagyobb magasságra szökik, minél lentebb és alantabb esett a' lyuk a' tső oldalán. A' magasság mellyre a' víz felszökik, — ha a' hydraulikus akadályokat és a' levegő nyomását félregondolod, — éppen megegyezne a' fúrott lyuknak a' tsatornavize felső *libellája* (*niveauja*) alatti függőleges elhajlásával. — Ha már most e' helyett a' tső vagy tsatorna helyett, a' vizet két nagy, párhuzamos, és a' láthatár síkjára megdűlve fekvő földfalak közzé rekesztve képezed; a' következés akkor is ugyan az leszsz, és mihelyt a' felső falon függőleges lyuk esik, a' víz egyszeriben sugárral felszökik, még pedig annál nagyobb erővel és annál tetemesebb magasságra,

minél lentebb és alantabb esik a' lyuk a' megdülve fekvő felső falon. Ezt a' felső falat úgy is lehet képzelned, mint egy mindenfelé és így felfelé is vastag és nagy kiterjedésű földfalat, mellynek egész vastagságát keresztül kell fúrni, hogy a' berekesztett vízterületnek felszabadult sugárja a' függőleges lyukon felszökhessek. Így van éppen a' dolog a' természetben, de nagy formában, mindenütt a' hol az Artézi kútaknak tsinálása lehetséges. Melynek lehetsége két fő feltételtől függ. Elsőben megkívántatik két a' láthatár síkjára megdülve fekvő hértz-területek közzé mint falak közzé rekesztett víz-terület. Ez az első feltétel mulhatatlanul megkívántatik, de annak felette, hogy a' földszíne nek egy bizonyos kiadott pontján Artézikút készülhessen, megkívántatik az is, hogy a' kiadott ponton lefúrott lyuk a' vízterületnek felette, lentebb essék, mint annak felső síkja (*niveauja*), mert különben a' megtalált víz nem fog felszökni. Ez a' két feltétel szerentsére igen gyakori a' természetben. Mihe-lyest tehát az ember, a' szükséges Geognostikus és Geodaetikus vizsgálódásokat megtette, és a' megnevezett két feltételeknek jelen valóságáról megbizonyosodott, meg-van a' hihetőségnek Maximuma a' kútfúrásnak szerentsés következéséről. Tudva van, hogy földünk színét legfeljül a' termőföld (humus) fedi, melynek alatta a' fővényből, agyagból, márgából 's a' t. álló ülepföld következik széles területekben; az a' vízterület, melly-kivált a' lapályos vidékeken-ezekben találtatik (kútvíz), ritkán tiszta és jó; lejjebb fe- kűsznek a' leszivárgott vizet nagyobb tisztaságban tartó úgy nevezett új és legújabb eredetű hértzterületek, és végre legalól az avas hértz és ó-hértz (Übergangs- gebirge és Urgebirge), de ez az utolsó, — mellyen túl és alól ember még nem hatott, — a' föld színén

sok helyeken felemelkedik a' mélységből és a' legmagasabb hegyeknek kopasz szikláit formálja. Ezek a' föld- és kö- területek a' lapályos síkságokon tsaknem vagy néhol egészen vízmértékesen feküsznek egymáson, de a' nagy hegyek és bértzek felé lassanként felemelkednek, és annál fogva a' Láthatás síkjához képest megdülve feküsznek. — A' fúrásnak modját és eszközeit leírni hosszszas volna. Elég légyen megemlíteni, hogy *Spetzler* egy 200 lábnyi mélységű lyuknak elegendő Furóeszköz költségeit 400 ezüst tallerra betsüli. A' legtökéletesebb kútfúrót Párisban *Flachat* testvérek árúlják, és a' 307 lábnyi mély lyuknak valót 12,000 frankon adják. Jóval oltsóbb ennél az, a' mit *Camilla* leír, és itt Bets környékén szokásban van. — (Mint jó könyveket ajánljuk e' tárgyra: *Garniernek* „*Traité sur les puits artesiens*, Paris 1826“ tízím munkáját és *Spetzlers* *Anleitung zur Anlage artesischer Brunnen*, Lübeck, 1832).

Burkus Ország a' közelebb lefolyt 142 esztendők alatt, a' következő arányban nagyobbodott, népesegett, gazdagodott, és erősödött:

Esztendő.	□ mértf.	Népesség.	Jövedelem.	Katonaság.
1688	1,961	1,500,000	1,533,795 tal.	30,000
1740	2,105	2,200,000	7,400,000	- 75,000
1786	3,396	5,800,000	27,000,000	- 200,000
1796	5,496	8,700,000	30,000,000	- 240,000
1804	5,640	9,000,000	36,000,000	- 250,000
1830	5,714	11,000,000	50,000,000	- 260,000)
				mások szerint: 300,000)

New-York városában több van 100 templomnál, mellyek között egy a' szeretseneké és egy a' rézszinü-

ké, kik ottan papokat saját nemzetségekből tartanak. — Az éjszak amérikában találtató számtalan vallásfelekezetek között, legkülönösebb a' tántzoló *Quakereké*, kik *Labononban* — Newyorktól 140 mértföldnyire — laknak, és mintegy 100 férjfiakból és 80 aszszonyokból állanak. Öltözetjek szürke, és furtsa formájú; Hiteknek egyik fő pontja a' Szent Irásnak az a' verse, mellyben Dávidról mondatik, hogy a' szövetség ládája előtt tántzolt. Ő nálok soha nem papolnak, hanem vasárnaponként rendesen felgyűlnek a' templomba két sorjával, egy felől a' férjfiak, másfelől az aszszonyok, és az Isteni tiszteletet tántzolva kezdik, 's végezik. Látni őket nem kis mulatság, de nevetni nem tanátsos, mert mindjárt keményen számot kérnek az embertől. Egyébaránt ennek a' tsudálatos Isteni tiszteletnek látására nagyon sok idegenek szoktak hozzájuk felgyűlni, kik egyszersmind emlékezetnek okáért tőlök mindenféle apróságokat (mellyeket kézi munkájokkal tsinálnak) vásárolnak, és az által léteket segítik.

Egy nemzetnél sints a' tobákolás, miólta szokásba jött, olyan kedvességben, mint a' Portugallusoknál. Mikor VI Alfons Királynak a' segítségére jött ánglus seregek egy ütközetet megnyertek, jutalmúl a' király minden katonának két font tobákot adatott. A' Portugallus sokat el tud tűrni, de a' kétségbe esés kiáltása hallatszik, ha pikszisét nem leli. A' koldúsok egy szippantat tubákért esedeznek; és a' siró kis gyermekeket azzal tsititják le, hogy orrotskájokat tobákkal tele tömik. (*Bernhard* Utazása Portugalliában. Hamburg, 1802. lap 280).

Dr. *Badham* Dávid egy skótus orvos igen nagy

barátja a' mu'sikának, és ő maga is szerző, vagy compositor, a' mint mondják. Ez azt állítja, hogy a' beteg szívnek dobogását és verését a' mu'sika segítségével lehet legjobban felvenni, és másokkal felvetni. Egy aszszony betege volt a' többek között bizonyos szívnyavalyában, kinek betegségét ő (nem tréfából, hanem valódi komolysággal), egy *Valzerben* írta le. — A' *Glasgovi Újság* midőn ezt jelentené, jelentését e' szavakkal rekeszti: „A' szegény beteg aszszony aligha gondolta, hogy orvosának, midőn a' pulsust fogja, *Ouverture* forog a' fejében, és midőn fülét a' betegen verő szívre teszi, *Valzerre* keresi a' taktust.“

Az úgy nevezett Élet-assecuráló Intézetek Londonban, azolta, hogy a' Cholera Angliában kiütött, többet hévettek 500,000 font sterlingnél.

A' virágok óriása. Brown Robert, a' *Linné* nevet viselő Fűvész társaságnak Londonba egy értekezést küldött, egy új plántáról melly szumátra szigetében találtak. Erre a' plántára *Arnold* ánglus utazó talált legelsőben, ki is azt *Raffles* Urnak tiszteletére *Rafflesianak* nevezte el. Ez a' plánta vízarányosan terjedő gyökeréből egyenesen nyúlik fel, és kövér kerek levelei egymást borítják, hasonlítván a' káposztafőhöz, mellynek közepéből három lábnyi átmérőjű óriás virága emelkedik. A' virág teljes kifejlésekor 15 font, és bele fér 12 pint víz. — Eddig a' legnagyobb esmeretes virág az Amérikában termő piros *Szíves Gégevirág* (*Aristolochia cordiflora*) volt, mellyet Humboldt Úr 16 ujjnyi általmerőjűnek ír. De e' szerént ezt az első óriás virágnak rangjából a' *Rafflesia* kiszorítja.

Szíren. Az ánglus Kurir a' minap egy levelet közlött Pool faluból (Dorseth megyében) a' f e. Jan. 14. kéről, melly egy úgy nevezett *tengerilyálynak* — a' régiek Szírenének — megjelenését, szavahihető tanúk után erősíti: „A' mult vasárnap,“ így szóll a' levél, „Mackenzie Sándor Úr egy ladikon által akart menni az Ullapool nevű tengernyúláson, midőn egyszerre *Green, Stone* és *Point* halászok, az általellenben fekvő kősziklán egy ember forma teremtest látnak ülni és halászzal foglalatoskodni. Tsudálkozván rajta hogy valaki innep napon halász, közelíteni kezdtek feléje újságkivánásból, és nagy bámúlással látták a' tsuda állatot, mellynek felső része fejér volt és aszszony termethez hasonlatos, alsó része kékes barna és halfark. A' monstrum igen szelid volt és félni a' halászsoktól nem látszott; szemei szelidek voltak, és néha a' ladik felé tekintgetett, néha pedig a' tengeri sirályok felé, mellyek feje felett a' levegőben repkedtek.

Egy frantzia kisvárosi Ujságlevélben a' következő furtsa jelentést olvasni: „Az a' személy, ki *** útszában az áltány alatt estvéneként énekel és muzsikál ezennel tudósittatik, hogy ötöt 48 óra olta egy fazék, *forró vízzel* tele, készen várja.“ — Illyen esetben már az ember nem mondhatná, hogy hidegen fogadják.

A' hirtelen nagy öröm halált okozhat. Párisban egy szegény özvegy aszszony, ki három számot (15, 35, 60) álmodott, és ternóra megtévén a' Lotteriában, Jan. 15kén 35,060 Frankot nyert vele, abban a' pillantásban, midőn a' pénzt a' kezéhez vette, örömeben — megholt.

A nekdot a. Együgyű bűltselkedés. Nagyon elszaporodván egy uradalomban a' tzigányok, természete-

tesen annál nehezebben elősködhettek, rongyosan, sőt a' purgyék többnyire tsupa meztelenen jártak. Eljövén pedig az idő, hogy a' köz tsinosodás munkába vétessék, 's ehez képest, a' tzigány nevezet is eltöröltetvén, új magyar névvel tseréltessék fel: az Uraság parantsára béidézettek egy városba minden falukból a' vajdák, 's felolvastatott előttök az Uraság végzése, melly oda ment ki, hogy ezentúl az eddig úgy nevezett tzigányok ringyben rongyban ne járjanak, meztelenen kin járni ne mérészeljenek, hanem mint már új magyarok tisztességesen öltözködjének, posztó 's más e' féle ruhában járjanak, 's ez által új nevezetekre magokat érdemesekké tenni igyekezzenek. Ezen parantsot a' felolvasó urasági tiszt ezzel rekeszté be: „most tehát menjetek haza felekezeteitekhez, beszéljétek el nekik az Uraság felölök való gondoskodását, 's mondjátok meg, hogy magokat szorosán ehez tartásák. Felvidámított érzéssel tódultak kifelé a' vajdák, hogy minél előbb jó hírt vihessenek rokonaiknak. De egy öreg vajda gondolkozva meg áll, 's tsak nem akar menni. Ezt látván a' parants hirdető megszóllítja: „hát te mit akarsz, van valami mondani valód? — Tsak azt szeretném — szólla az öreg — alázatosan kérdezve megtudni, ha küdtek (küldöttek) e' B—ből posztót?

P e s t i k é r d é s .

Attila dolmányon fénylik most nemzetiségünk:

Bétsi szabó mond meg tart e' sokáig ez így?

lásd Tud. Gyűjtem. Szép. Lit. ajándék. 1828.

Dolmányunk fényjét meg tudjuk adadni, tehát tsak

Posztót készítsünk már kebelünkbe' neki.

K i t a l á l n i v a l ó .

Orrával vág, lába rug, a' két szárnya lever, 's még

Rettenetesb ha hogy a' körme közé kaparít.

Megfejtés. 2. dik Szám. Holló.